

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (20-30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ): АГРАРНО- ПРОМИСЛОВІ ТА ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ СТРУКТУРИ

Стаття про відновлення та діяльність аграрно-промислових та фінансово-кредитних структур громадянського суспільства після закінчення Першої світової війни та встановлення в Західній Україні окупаційного режиму, про роль цих структур у соціально-економічному і культурно-освітньому житті українців краю, про зростання їх соціальної активності, зокрема напередодні Другої світової війни.

Ключові слова: Західна Україна, господарські, господарсько-споживчі, фінансово-кредитні структури, парцеляція, осадництво.

Panfilova T.

CIVIL SOCIETY IN THE WESTERN UKRAINE (20-30TH OF XX CENTURY): AGRARIAN-INDUSTRIAL AND FINANCIAL-CREDIT STRUCTURES

Article is dedicated to renovation and activities of agrarian-industrial and financial-credit structures of civil society after the end of the First World War and establishment of occupation regime in the Western Ukraine. The role of above-mentioned structures in social, economic, cultural and educational life of Ukrainians in this region is analyzed. The growth of social activity of Ukrainian people before the Second World War is highlighted.

Keywords: Western Ukraine; economic structures, consumer structures, financial-credit structures, parcellation, osadniks.

У міжвоєнний період, насамперед після анексії 14 березня 1923 року Східної Галичини Польщею та встановлення у Західній Україні окупаційного режиму, українські аграрно-промислові та фінансово-кредитні структури опинилися у важких обставинах. Адже окупаційна влада, з одного боку, намагалася дискредитаційно-репресивними засобами зруйнувати та загальмувати розвиток українського промислу, а з іншого, – фаворизувала та сприяла утвердженню аналогічних польських об'єднань як дієвий засіб зміцнення своєї влади на анексованій території. Тому для самозбереження, а тим більше для розвитку українські підприємці шукали різні методи і засоби налагодження конкурентоспроможного бізнесу.

Щоб збагнути реальну стартову ситуацію та умови подальшої діяльності цих структур краю, проаналізуємо насамперед стан в аграрно-селянському секторі, ос-

кільки саме на селі проживала і працювала переважна більшість українського населення Західної України.

Як уже відзначалося, ще на початковому етапі тимчасової військової окупації Східної Галичини польський уряд розпочав аграрну реформу, що проводилася під гаслом „жодного клаттика польської землі в непольські руки”, тобто українські.

Для виконання цієї програми 17 грудня 1920 року польський сейм ухвалив закон про колонізацію „східних кресів”, а уряд створив спеціальний колонізаційний фонд для фінансової підтримки осадників. Кожному колоністу-осаднику виділялося до 45 гектарів землі. Вже на початок 1923 року військовим колоністам було передано у Східній Галичині 160 тисяч гектарів, на Поліссі – 22,5 тисяч, а на Волині – 45,9 тисяч га. На той час у „східних кресах” осіло 16 тисяч родин військових колоністів та осадників, що становило понад 30 тисяч осіб [14, с. 226-227].

Після анексії Східної Галичини принципи аграрної реформи не змінилися. Вони й надалі підпорядковувалися передачі розпарцельованих магнатських володінь польським осадникам – військовим та цивільним.

До кінця 1935 року в чотирьох воєводствах Західної України – Львівському, Станіславівському, Тернопільському і Волинському – було створено 41 тисяч господарств військових та цивільних осадників. Однак, навіть такі темпи колонізації „східних кресів” польський уряд вважав недостатніми. Тому 1936 року після інспекційної поїздки в Тернопільське воєводство прем'єр-міністра Славоя-Складковського Рада міністрів вирішила, з одного боку, різко посилити колонізацію Західної України, а з іншого, – вжити рішучих заходів, щоб припинити перехід землі від колоністів до непольських елементів та заборонити парцеляцію землі українським елементам загалом.

Ці принципи аграрної політики в Західній Україні у березні 1939 року були схвалені постановою Ради міністрів „У справі акції, спрямованої на зміцнення польського елемента в Східній Малопольщі”. Цікаво, що Господарська рада при Раді міністрів вимагала припинити „ліквідацію добрих господарств великої власності, які становлять осередки польської культури” і „виключити в українських околицях викуп малих надлишків земель (польських власників), бо, з точки зору інтересів Польської держави корисніше, щоб ті надлишки краще залишилися при великій власності, ніж мали би бути розпарцельовані в українські руки, або навіть передані польським осадникам, оскільки малим поселенням завжди загрожує асиміляція”. У цьому відношенні Рада міністрів прийняла дещо компромісну ухвалу, що передбачала підпорядкувати парцеляційно-осадницьку акцію, як і всю аграрну політику, „кількісному збільшенню польського елемента”, фінансово-економічному зміцненню господарств осадників та передачу „у польські руки 80 % виділених для парцеляції земель, а решту – українсько-руському населенню” і то, головним чином, з метою створити враження, ніби польський уряд не дотримується гасла „Ні горстки землі для українців” [15, с. 164-165; 17, с. 311].

У зв'язку з тим, що в процесі аграрної реформи найбільші поміщицькі маєтки Потоцьких, Чарторийських, Радзивілів, Бадені, Любомирських та ін. у Західній Україні майже повністю зберегли свої володіння, а основна частина розпарцельованої землі опинилася в руках польських осадників – цивільних та військових, українське селянство і надалі залишалося переважно малоземельним і безземельним. Тому аграрна реформа істотно не вплинула на зміну соціальної структури села. Якщо 1921 року група господарств у Західній Україні з володінням до 2 гектарів становила 48,7 %, то у 1931 – 37,3 %, до 5 гектарів – відповідно 32,8 % та 39,5 %, до 10 гектарів – 14 та 18,2 %, до 20 гектарів – 3,8 та 4,4 %, а до 50 гектарів – 0,7 та 0,6 % [2, с. 31-94,

96, 132]. Але власне остання група господарств займала в 1931 році 52,6 % всіх сільськогосподарських угідь [14, с. 226-227].

Все ж, незважаючи на різні перешкоди адміністративного та економічного характеру, західноукраїнське селянство поступово, зокрема й за підтримки аграрно-промислових та фінансово-кредитних структур удосконалювалося та змінювало характер свого господарювання, ставало дрібнотоварним і, таким чином, формувало середній клас – соціальну основу громадянського суспільства. Водночас зростання питомої ваги дрібнотоварних господарств зміцнювало аграрно-промислові та фінансово-кредитні об'єднання. Це об'єктивний взаємозалежний процес.

Отже, розглянемо докладніше становлення й утвердження аграрно-промислових та фінансово-кредитних структур як передумову соціально-економічного розвитку галицького суспільства 20-30-х років, а також їх вплив на становлення дрібнотоварного характеру селянських господарств.

У XIX столітті, зокрема у другій його половині, на початковому етапі формування, кооперативні спілки переважно діяли як селянські. Витоки кооперативного руху сягали давніх національних традицій та ґрунтувалися на засадах самопомоги та соціальної солідарності, а також були зумовлені тривалим політичним і національно-економічним поневоленням. З огляду на малочисельність української інтелігенції в українському господарсько-економічному відродженні домінував селянський елемент та дух. Стихійний характер національної самодіяльності та організаційні форми самооборони проти наступу з двох боків – від національного і соціального ворога, зумовили самоорганізацію селянства за допомоги греко-католицького духовенства. Згодом цей процес очолили громадсько-політичні та культурно-освітні діячі: Василь Нагірний, Євген Олесницький, Іван Франко, Кость Левицький, Володимир Навроцький та інші. Відомий дослідник кооперативного руху у Східній Галичині Ілля Витанович у праці „Як народжувався кооперативний рух в Галичині” стверджував, що „найкращими сторінками кооперативного руху є час створення товариств „Народна торгівля”, „Зоря”, „Дністер”, коли реалізовувалася ідея самопомоги у формі кооперативних товариств самопомочі” [3, с. 84-88; 19, с. 26-28].

Загалом наприкінці XIX – на початку XX століття у Східній Галичині були сформовані й успішно діяли основні господарські та фінансово-кредитні структури: „Народна торгівля”, „Ревізійний союз українських кооперативів”, „Дністер”, згодом „Союз Задаткових Товариств”, „Ревізійний Союз Українських Кооперативів”, „Маслосоюз”, „Центробанк”, „Крайовий Союз Спілок для хову і збуту худоби” та „Фабрика м'ясних виробів” у співпраці з „Крайовим молочарським союзом” у Стрию та інші. Напередодні Першої світової війни 1914 року „Сільський Господар” мав 88 філій, 1 324 гуртки – первинні осередки, які об'єднували 32 352 члени.

Яскравим свідченням масштабного розвитку кооперативного руху в Східній Галичині на зламі XIX –XX століть став 1-2 лютого 1909 року у Львові „Просвітньо-економічний Конгрес”, в якому взяли участь видатні громадсько-політичні, культурно-освітні діячі з усієї України – Західної і Наддніпрянської. Учасники конгресу назвали його „першим найновішим Українським Парламентом” [7, с. 20-21; 11, с. 194-195].

На жаль, поразка національно-визвольного руху та анексія Східної Галичини Польщею перервали природний процес розвитку та діяльності українських аграрно-промислових та фінансово-кредитних об'єднань. Уже 1920 року з 600 довоєнних кооперативів залишилося 56. Були репресовані чільні діячі кооперативного руху: директор товариства „Дністер” Володимир Охримович, Теофіл Кормош, керівник ощадної спілки у Перемишлі. Було вбито Івана Кивелюка – організатора молочарсь-

кої кооперації у Перемишлі, відомого композитора і диригента, організатора молочно-чарської кооперації в Стрию Осипа Нижанківського. Було пограбовано Народний Дім та Краєвий Союз Господарських Спілок у Львові. У вересні 1921 року Міжнародний Кооперативний Союз опублікував інформацію про „польські переслідування в Україні” та схвалив резолюцію: „Міжнародний Конгрес Кооперативних Союзів у Базелі, йшлося у заяві Союзу, з прикрістю довідався, що польська військова влада, тимчасово окупувавши Східну Галичину, переслідує там українські кооперативні товариства”. З'їзд рішуче протестував проти переслідувань і висловив сподівання, що „українські галицькі кооперативні об'єднання незабаром отримають сприятливі умови для нормального розвитку” [4, с. 201-205].

Для захисту кооперативних об'єднань від адміністративно-репресивного наступу окупаційної влади, 1920 року був створений Крайовий Конгрес Організації Кооперативів (ККОК), який 1922 року реорганізувався у Крайовий Союз Ревізійний (КСР), котрий і розпочав перебудову насамперед селянських споживчих кооперативів. Створювалися повітові Союзи селянських споживчих кооперативів, які й зосереджували в своїх руках усю організаційну роботу на селі. Йдеться про промислові відділення. Координував діяльність дрібних підприємств та сприяв піднесенню агрокультури, а отже й ефективності кооперативних спілок всіх рівнів, Крайовий Союз Ревізійний – фінансова основа кооперативів, створювався на паях повітових союзів, внески яких залежали від кількості селянських кооперативів – у середньому 100-150 злотих. За ініціативи Тита Войнаровського та Юліана Павликовського відновлювалася діяльність товариства „Сільський Господар”, а згодом і його централі. „Ціллю товариства, йшлося у його статуті, – бути осередком для селянських господарів, приятелів сільського господарства і приятелів наук, які входять в об'єми сільського господарства, та дбати про піднесення добробуту українського народу, через поправу сільського господарства і домашнього промислу у всіх галузях”. Про це писав і Юліан Павликовський: „Наша кооперація мусить мати передусім характер оборони рільника, продуцента перед визиском посередника – торговця засобами першої необхідності сільського домашнього господарства”. Особливу роль у закупівлі і продажу сільськогосподарських товарів відігравав Крайовий Союз для хову і збуту худоби [7, с. 42-43].

У багатьох селах створювалися універсальні господарсько-споживчі кооперативи. Організаційний комітет у складі Степана Барана, Юліана Павликовського, Дмитра Коренця та Іллі Филиповича підготував статут універсального кооперативу. Основне завдання кооперативу полягало в тому, щоб до його діяльності залучати якнайбільшу кількість селянських господарств та „у нас не було жодного села чи присілка, де б не організовано кооперативу”. Створений 4 січня 1921 року ККОК насамперед опікувався споживчими кооперативними об'єднаннями. На периферії створювалися повітові комітети. Планувалося, що господарчий споживчий кооператив, названий згодом спілкою для загального виробництва закупівлі і збуту, очолюватиме всі головні економічні ділянки й забезпечуватиме потреби села й стане фундаментом для подальшого господарського і культурного поступу села [19, с. 37-39].

Для підтримки селянських господарств і спілок була відновлена діяльність колишніх кредитових сільських кооперативів. Власне з цією метою й спостерігалися інтенсивні пошуки джерел і засобів мобілізації та консолідації національного українського капіталу. Вже до 1925 року вдалося відновити сотні передвоєнних кредитових кооперативів, зокрема й у містах. Оскільки державні банки не надавали кооперативам кредитів особливо за низьким відсотком, то кошти для позик, а отже й

для розвитку народного господарства, формувалися, головним чином, за рахунок загальнонародної дрібної ощадності.

У повоєнній Галичині найчисельнішими виявилися кооперативи молочарські, які діяли переважно у межах одного села і були самодостатніми та, своєю чергою, спроможними створювати таким же чином самодостатні повітові союзи молочарських кооперативів.

Принципи ощадності та взаємодопомоги стали визначальними у діяльності кооперативів. В одній із рекламних листівок про мету кооперативів сказано: „Кооперативи – це організація бідніших в цілях самопомоги... Кредитова кооператива змагає до самопомочі взаїмним кредитом своїм членам... робітнича артіль є самопоміччю задля вишукування праці та її спільного виконання... метою кожного роду кооперативу є добро усіх членів” [19, с. 49-51].

1932 року 7 крайовий з'їзд українських кооперативів ухвалив резолюцію „Ощадність”, в якій було сказано, що кожний член кооперативу „мусить безупинно і докладно пропагувати ощадність, особливо дрібну, починаючи від шкільної молоді в усіх суспільних верствах”, а 1936 року крайовий з'їзд українських банків у резолюції зазначив, що завдання української кооперації та українських фінансово-кредитних установ – „зібрати весь покладений гріш українського громадянства та створити Національний Фонд для піднесення господарства” [10, с. 88-91].

Внаслідок реорганізації та вдосконалення господарсько-економічної діяльності українські кооперативи ставали продуктивнішими та ефективнішими. Кількість кооперативів, підпорядкованих Крайовому Союзу Ревізійному, неухильно зростала: з 579 – 1921 року до 1029 – 1925 року. Майже в усіх повітових центрах Східної Галичини діяли 724 сільськогосподарських споживчих кооперативи.

Після 1925 року найбільша кількість спілок та об'єднань налічувалася у „Маслосоюзи” – понад 70 % сільського населення. Господарсько-споживчі кооперативи функціонували у 67 територіальних адміністративних повітах Західної України та нараховували 1 486 кооперативів. Всі вони були членами Ревізійного Союзу українських кооперативів. Найбільше їх нараховувалося у Тернопільському воєводстві: у 17 повітах 591 кооператив, у Станіславівському – у 16 повітах 492 кооперативи, у Львівському – у 21 повіті 404 кооперативи. Загальна кількість членів у господарсько-споживчих кооперативах 1927 року становила понад 127 тисяч осіб. Якщо в 1925 році Ревізійний Союз українських кооперативів об'єднував 936 кооперативів з 158 087 членами, то у 1930 році вже налічував 2 898 кооперативів і 369 555 членів. Основну кількість членів (понад 90%) становили селяни. Такий склад зберігався аж до 1939 року.

Особливе місце в кооперативному русі Східної Галичини у міжвоєнний період належала „Маслосоюзу”. Організаторами молочарських кооперативів у післявоєнний період стали колишні воїни Української Галицької Армії, зокрема Андрій Палій та Олександр Мудрик. Уже на кінець 1925 року 107 молочарських спілок було створено у 22 повітах Західної України. Спілки „Маслосоюзу” діяли у всіх більших містах краю. Наприкінці 1926 року кількість об'єднань „Маслосоюзу” зросла зі 167 до 188, а кількість членів подвоїлась і становила 26 тисяч, у тому числі 95 % селян з 2960 селянських господарств. Повітові осередки були створені у Стрию, Львові, Перемишлі, Станіславові, Самборі, Коломиї, Сокалі та інших містах. У травні 1927 року центральний офіс „Маслосоюзу” зі Стрия перенесено до Львова, 1928 року – відкрито відділ на Волині.

Зі своєю продукцією, насамперед із маслом, „Маслосоюз” успішно виходив на міжнародні ринки. Найбільшим імпортером його продукції була Австрія, яка закупо-

увала 80 544 кілограми масла на рік, Німеччина купувала 14 494 кілограми, Чехословаччина – 927 кілограмів. Загальний обсяг виробництва масла українськими кооперативами становив 1927 року 738 458 кілограмів. Виробництво масла стало чи не єдиним продуктом сільськогосподарських кооперативів, від реалізації якого спілки одержували прибуток 20-30 злотих щомісяця. Щорічно українські кооперативи реалізовували свою продукцію на понад 16 мільйонів злотих. 1939 року „Маслосоюз” став однією з провідних кооперацій Галичини. Його продукція реалізовувалась у 57 крамницях, а сума від продажу товару перевищувала 12 мільйонів 118 тисяч злотих на рік.

Таким чином, „Маслосоюз” став масштабною структурою в обороні українського селянства у піднесенні його добробуту та в соціально-економічному і культурному поступі українського села загалом [20, с. 7-14, 21-29, 31-39; 4, с. 207-208].

Відносно стабільне відродження та розвиток аграрно-промислових й фінансово-кредитних спілок були хвилево перервані на зламі 20-30-х років різким загостренням польсько-українських взаємин, внаслідок посилення шовіністичної антиукраїнської політики ендеків. Українську національну проблему в Польщі цей уряд намагався вирішувати з позиції концепції однієї національної Польської держави, тобто шляхом примусової асиміляції українського населення. Саме за допомогою економічної політики він прагнув досягти найвідчутніших наслідків як колонізації, так і асиміляції населення кресів і, таким чином, дискредитувати його у всіх ділянках економічного, суспільно-політичного і національно-культурного життя та забезпечити полякам „домінуюче становище, котре їм заслужено належить від існування Польської держави”. Тому, як стверджував ендецький політик Станіслав Гломбіцький, українцям „жодного місця в нашій народній акції на кресах виділити не можемо”. Отже, „ми, поляки, відстоюючи інтереси держави маємо створювати на Сході польське землеробство, промисловість і торгівлю” [12, с. 442].

З несуттєвими відмінностями такої ж політики щодо українців на східних кресах дотримувалися і пепеєсівці з табору пілсудчиків, коли після 1926 року в країні був встановлений режим так званої „санації”. Все це й зумовило наростання національно-визвольного руху в Західній Україні. 5 листопада 1928 року в меморандумі Міністерства юстиції прокуророві апеляційного суду у Львові мовилося про зростання української національної пропаганди та її антидержавні тенденції. Ця діяльність українських політичних партій та депутатів від Західної України у польському парламенті трактувалася як серйозна небезпека, котра вимагає найефективнішої протидії.

У русі опору особливу активність демонструвала Українська Військова Організація (УВО). Власне на ґрунті загострення українсько-польських взаємин у середині 1930 року по селах Східної Галичини піднялася хвиля пожеж магнатських та осадницьких господарств. Кількість протестаційних виступів та підпалів осадницьких господарств і руйнацій ліній зв'язку зростала і у вересні-жовтні 1930 року становила понад 2 200 випадків. Ініціаторами і виконавцями таких акцій уряд і польські політичні кола називали УВО. Згодом цю інформацію підтвердили й окремі діячі УВО. У відповідь польські політичні кола у саботажницьких акціях почали звинувачувати всю українську спільноту та створювали „Związki obroni kresow wshodnih ta komitety samoobrony” [1, спр.840, арк.10-11].

Впродовж літа й осені 1930 року Західна Україна перетворилася на арену репресивно-каральних акцій державних органів за участі поліції та війська. Внаслідок т.зв. „пацифікації” (умиротворення) у липні-грудні 1930 року в Львівському, Тернопільському й Станіславівському воєводствах було заарештовано 1 739 осіб, а

також 2 000 студентів і школярів, окрім того, 13 греко-католицьких священників. Було зруйновано багато культурно-освітніх установ, фінансово-економічних та кооперативних спілок. Уникаючи жорстоких репресій, українські кооперативні об'єднання змушені припинити свою діяльність. Під офіс „Центросоюзу” було закладено бомбу, від вибуху якої зруйновано партер будівлі. Станіслав Гломбінський закликав уряд „знищити українську кооперацію, називаючи її 20-титисячною армією агітаторів, які діють на шкоду державі і підбурюють населення”. Натомість професор Є. Ремер стверджував, що „українська кооперація є засобом політичної мобілізації українців та підтримкою їхньої політичної діяльності” [21, с. 13-22; 4, с. 217-221; 19, с. 82-84, 93].

Різке загострення на зламі 20-30-х років польсько-українських взаємин, яке переросло, з одного боку, в масові саботажницькі акції та підпали осадницьких господарств, а з іншого, – до жорстоких репресій у процесі так званої „пацифікації” та руйнації українських національно-культурних та господарських спілок та об'єднань, змусили як польську, так і українську сторону тверезіше глянути на ці події, насамперед з точки зору їх можливого подальшого непередбачуваного розвитку. На цьому ґрунті й виринали голоси про „modus vivendi”, тобто шляхів і засобів примирення та нормалізації польсько-українських взаємин в інтересах обох народів.

З українського боку ініціативу примирення започаткував митрополит Андрей Шептицький, якого підтримали помірковані національно-демократичні політичні сили, зокрема з УНДО та депутати від Західної України у польському парламенті Кость Левицький, Василь Мудрий. 1930 року митрополит звернувся до львівського воеводи про припинення „пацифікації”. Прагнучи звузити розмах насильства в краю та сприяти консолідації суспільства, український єпископат на чолі з митрополитом Шептицьким у жовтні 1930 року звернувся з пастирським посланням, в якому засудив екстремістські методи дій підпільних угруповань. У посланні підпали розцінювалися як „моральне зло, противне нашому народові”.

У жовтні того ж року митрополит несподівано приїхав до Варшави, зустрівся з міністром внутрішніх справ Славой-Складковським, протестував проти намагання уряду звалити вину за саботажні акції на все українське населення та застосувати до нього принцип колективної відповідальності. На жаль, ці зусилля митрополита не дали бажаних наслідків, бо „пацифікація” була в розпалі і режим хотів одержати від неї максимальну користь. Це засвідчувала й відмова найвищого керівництва Польщі на чолі з Юзефом Пілсудським зустрітися з Шептицьким. Тоді спільно з українськими єпископами митрополит звернувся з листом до папи Пія XI [21, с. 27-28; 9, с. 175-176].

Міжнародний резонанс „пацифікації” посилив прагнення українців консолідувати національно-політичні сили. Провід УНДО та керівні органи Української Селянсько-робітничої та Української Соціал-демократичної партій підтримали ініціативу порозуміння та необхідності спільних дій під час наступних сеймових виборів.

Водночас керівництво згаданих партій опублікувало спільне комюніке, де відмежувалося від акцій саботажу й засудило дії УВО як безцільні з національного погляду, позбавлені політичного смислу та не виправдані навіть жодними революційними мотивами. Разом з тим, вони протестували проти перекидання недопустимої збірної відповідальності та відплати за всі ті акти на невинне і безборонне сільське і міське населення... проти безправних вчинків так званих пацифікаційних відділів. Такий же меморіал був надісланий і до Ради міністрів Польщі з проханням покласти край подальшому знущанню над життям і майном українського населення [21, с. 26-27, 31-32].

Після закінчення у листопаді – грудні 1930 року сеймової виборчої кампанії у Західній Україні, з одного боку, припинилися каральні акції проти українського населення, а з іншого, – активізувалися пошуки компромісів для польсько-українського примирення та нормалізації відносин. У зв'язку з цим, на думку провідних діячів УНДО, зокрема І. Кедрина-Рудницького, суть нового політичного курсу повинна полягати в тому, щоб „змінити відносини між Польською державою, з одного боку, і українським населенням та тогочасним політичним проводом, з іншого, і, таким чином, зійти з опозиційного становища супроти держави, її негодії та стати на шлях позитивної співпраці з нею для захисту українських інтересів за умови, що підтекст цієї політики може змінюватися у залежності від цілої низки скомплікованих моментів внутрішньої і зовнішньої політики”. Врешті і українські послы в польському сеймі задекларували перехід від формальної лояльності до активної співпраці [15, с. 226-228; 21, с. 30-32].

25 лютого 1931 року у Варшаві відбулася зустріч керівників провідних українських національно-демократичних партій з представниками Безпартійного Блоку співпраці з урядом на чолі з Тадеушем Голувкою та Ярославом Енджевічем, під час якої обговорювалася можливість зміни дотеперішньої політики уряду в українських справах [22].

З огляду на те, що сподівання на втручання європейських держав у східно-галицькі справи у зв'язку з „паціфікацією” неухильно зменшувалися, рух за нормалізацію українсько-польських взаємин наростав. 26 січня 1931 року депутат від УНДО Степан Баран так визначив вимоги своєї фракції: „Ми прагнемо одного. Маємо право вимагати виконання загальнозобов'язуючих законів і дотримання тих міжнародних угод, котрі Польська держава взяла на себе супроти українського населення. Більше від уряду не вимагаємо нічого” [18].

З цього часу переговори між УНДО та Українською Парламентарною Репрезентацією продовжувалися аж до кінця травня 1935 року. А угода про польсько-українську нормалізацію була підписана 12 вересня 1935 року. Згодом газета „Діло” заявила, що платформа угоди з „санаційним урядом”, висунута УНДО 1935 року, нічим не відрізняється від програми, сформульованої наприкінці 1930 – на початку 1931 року. Відповідно до угоди польський уряд зобов'язався надавати фінансову допомогу аграрним та промислово-фінансовим спілкам, „Сільському господарю”, Ревізійному Союзу Українських Кооперативів, „Маслосоюзу”, „Земельному банку іпотечному”. Було задекларовано також сприяння українським культурно-освітнім товариствам та в перспективі реалізацію права на національно-територіальну автономію. Окрім того, голова Української Парламентарної Репрезентації Василь Мудрий, якого у жовтні 1936 року замінив на посаді УНДО Дмитро Левицький, був обраний віце-маршалком польського сейму.

Звичайно, чимало цих зобов'язань в угоді мали відверто декларативний характер і ніколи не виконувалися урядом, зокрема щодо надання населенню Східної Галичини права на національно-територіальну автономію.

Все ж угода про нормалізацію на певний час приглушила польсько-українські суперечності та значною мірою нормалізувала господарсько-економічну та культурно-освітню діяльність українців. Це засвідчило й зростання кількості аграрно-промислових та фінансово-кредитних спілок і об'єднань з 3 146 кооперативів 1931 року до 5 370 до 1935 року та 5 870 у 1936 році. [19, с. 82-88, 93; 4, с. 217-221].

В 30-х роках у Західній Україні сформувалася досить чітка структура кооперативних установ, які очолював Ревізійний Союз Українських Кооперативів, котрий виконував функції ідейно-організаційного центру. Було створено чотири галузеві

структури: „Центросоюз”, який опікувався сільськогосподарськими споживчими кооперативами, „Маслосоюз”, „Народна торгівля” та „Центробанк” – як головна кредитна установа. Діяла також розгалужена мережа повітових та окружних союзів і сільських споживчих кооперативів, сільських молочарень та кредитних кас. У 1936 році в Західній Україні було 5 366 сільськогосподарських кооперативів з 1 196 334 членами, у тому числі – землеробсько-споживчих 2 765 з 313 792 членами, кредитних відповідно 1 516 та 311 185, а також молочарних – 437 з 266 987 членами.

Ревізійний союз українських кооперативів як ідейно-організаційний центр приділяв винятково важливе значення підготовці спеціалістів для роботи в кооперативних структурах, зокрема сільських, загалом підвищенню професійних знань селян. У 1928 році при товаристві „Сільський Господар” було створено секцію сільськогосподарського шкільництва. З цією ж метою у багатьох місцевостях Східної Галичини та Західної Волині почали діяти школи та різні курси: у Коршеві біля Коломиї, у Болотці, Дусанові, Янчині – Перемишлянського повіту, Верчанах, Лисятичах, Добрянах, Верхньому Синевидному і Дашаві Стрийського повіту, в Скнилові біля Львова, в Окшові біля Холма, Рівному, Луцьку, Любомлі, Горохові; рільничий ліцей у селі Черниці Жидачівського повіту. В рільничій школі у Жибалині Бережанського повіту, окрім загальноосвітніх математика, українська мова і література, історія України, викладалися фахові предмети (рільництво, годівля домашніх тварин, городництво, куховарство, крій і шиття тощо). За 1932-1939 роки цю школу закінчило майже 200 юнаків і дівчат. На Волині кооперативний союз „Гурт” організував 90 курсів, в середньому по 70 слухачів у кожному. Вся ця підготовча робота сприяла зростанню кількості кооперативних об’єднань та підвищенню ефективності їх діяльності.

Господарсько-споживчі кооперативи скуповували у селян сільськогосподарську продукцію та постачали їм за оптовими цінами реманент, техніку, насіння, добрива та будівельні матеріали, предмети повсякденного хатнього вжитку. Це було вигідно селянам, бо, таким чином, вони уникали визиску посередників-спекулянтів при продажу власної і купівлі промислової продукції. У 1929 році на сільські кооперативи припадало 74,3% загальної суми закупівлі та збуту в усіх кооперативах, об’єднаних у Ревізійному союзі українських кооперативів.

Для заготівлі й переробки молока „Маслосоюз” у 1934 році мав 132 районні молочарні та 1 350 пунктів збору молока. 1930 року „Маслосоюз” виготовляв 2 млн. 200 тисяч кг масла, з яких 812,2 тисяч відправляв на експорт, зокрема в Австрію, Німеччину та Чехословаччину. Окрім переробки молока на масло, сир та бринзу, „Маслосоюз” заготовляв та збував яйця, мед і птицю. У різних мережах цього кооперативу працювало понад 3 тисячі спеціалістів, зокрема агрономів та зоотехніків, які організували нагляд за якістю молока та кормів для худоби. „Маслосоюз” видавав часопис „Кооперативне молочарство” та чимало книг і брошур, які сприяли піднесенню культури землеробства та тваринництва, загальноосвітнього рівня мешканців села.

„Центробанк” як головна кредитна установа в системі кооперативних об’єднань був покликаний, з одного боку, забезпечити розбудову та розвиток всіх структур споживчих, молочарних та торгових кооперативів, а з іншого, – уберегти їх, а разом з ними і селянство загалом, від свавілля лихварського капіталу. В 20-30-х роках у лихварів кредитні ставки сягали у Східній Галичині – від 40 – до 80, а на Волині – від 60 до 100 %. Умови кредиту в „Центробанку” були неоднаковими у різних регіонах. У середньому вони коливалися в межах 7-9 % річних. Серед тих, які користувалися послугами „Центробанку”, 79,3 % становили селяни, 54% – ремісники

та робітники, 11 % – службовці та люди вільної професії, 1,6% – купці та промисловці, 2,7 % – інші соціальні категорії. Серед соціальних груп селянства, що брали позику в кредитних кооперативних банках, селяни з володінням до 5 га землі становили 54 %, 5-20 га – 42,2 %, 20-50 га – 3,1 %, а понад 50 га – 0,7 %.

1927 року із загальної кількості 106 455 пайовиків у 652 позичкових касах в Західній Україні на частку селянських господарств з площею до 2 га припадало 40,3 % паїв; 2,5 га – 27 %; 5-10 – 20,9 %; понад 20 – 1,3 %. Отже, на частку господарств до 5га припадало близько 67,3% паїв. Це засвідчує, що, засновані на добровільних засадах, кооперативи охоплювали той соціальний прошарок, який найбільше потребував фінансової допомоги: дрібних сільськогосподарських виробників, – і тим самим слугували їх розвитку.

Загалом за умов бездержавності кредитна кооперація мобілізувала український капітал та спрямовувала його на розвиток сільського господарства і промисловості. Саме тому кількість ошадно-позичкових кооперативів постійно зростала – з 434 у 1929 до 798 у 1938 році.

Однак такий оптимістичний соціально-економічний розвиток Західної України наприкінці 30-х років був остаточно перерваний із двох причин: по-перше, ліворадикальні політичні сили як з українського, так і з польського боку були не задоволені політикою нормалізації українсько-польських відносин, розцінювали її як зраду національних інтересів і тому всіляко гальмували її виконання та дискредитували. По-друге, наприкінці 30-х років на міжнародній арені нацистська Німеччина взяла рішучий курс на ревізію Версальської системи договорів, а отже й перегляду кордонів, які були встановлені Паризькою мирною конференцією. За сприяння західноєвропейських держав, насамперед Англії та Франції, Німеччина вже у жовтні 1938 року фактично одержала згоду на розчленування Чехословаччини шляхом приєднання до неї Судетської області. Тоді ж у жовтні-листопаді 1938 року понад 12 % території Закарпаття з головними містами Ужгород, Мукачеве і Берегово, на якій мешкало 23,3 % населення, передавалися Угорщині, а на решті території цього краю була створена автономна Карпатська Україна, котру й почала використовувати Німеччина як пропагандистський засіб відновлення великої України. За цієї ситуації Польща та Румунія, до складу яких входили відповідно Західна Україна та Північна Буковина й українські придунайські землі, побоювалися, що внаслідок перегляду Версальської системи договорів вони можуть їх втратити, й тому теж виношували плани не тільки збереження статусу – кво, але й за сприятливих для них обставин розширення своєї території за рахунок України. Водночас польський уряд разом із Угорщиною докладав багато зусиль, щоб ліквідувати Карпатську Україну та встановити спільний польсько-угорський кордон й, таким чином, загальмувати національно-визвольний рух у Західній Україні [16, с. 13-17].

Саме за цих обставин польський уряд різко змінив курс нормалізації польсько-українських взаємин та розпочав підготовку ухвали Ради Міністрів „У справі зміцнення польського елемента у Східній Малопольщі”. Йшлося про збільшення там не тільки сільського, але й міського польського населення, зайнятого в промисловості й торгівлі та у державних урядових установах, як винятково важливий фактор зміцнення там польської державності.

Разом з тим, у відповідь на пропозицію міністерства промисловості й торгівлі було вжито рішучих заходів, щоб „перешкодити українцям та євреям розвивати власну промисловість і торгівлю, насамперед кооперативні спілки” і тим самим „перекрити канали кількісного зростання цих національних меншин, загалом їх вагу в господарському житті краю”. Тому й парцеляційну акцію, загалом всю аграрну

політику було підпорядковано тому, щоб кількісно збільшити польський елемент на східних кресах та передати у польські руки понад 80% землі магнатів, виділеної для парцеляції. Йшлося також про збільшення міського і передміського осадництва, щоб досягти понад 50% польського населення у найважливіших стратегічних регіонах Східної Галичини з тим, щоб „природні багатства краю пішли на користь полякам і Польщі, а не були спрямовані проти неї”. Окрім того, цю стратегічну територію передбачалося очистити від українського елемента. У зв'язку з цим усувалася шкідлива і небезпечна для держави діяльність українського населення та пропонувалося звільнення його із роботи та примусове переселення в центральні регіони Польщі, а на його місце скеровувати „тільки поляків – службовців, які могли б в краю займатися також промисловою і культурно-освітньою діяльністю” і таким чином, прискорювати асиміляцію решти українців.

Водночас уряд всіляко підштовхував заокеанську еміграцію українців та перешкоджав їм повертатися до рідного краю. У пропозиціях міністерств і відомств, а також у проекті березневої ухвали Ради Міністрів Польщі 1939 року були також визначені дискредитаційні заходи щодо українців у ділянках культури, освіти, церковно-релігійного життя, спрямовані на їх асиміляцію [17, с. 285-286, 290-293; 16, с. 152-156].

Всі ці дискримінаційні щодо українців заходи мали на меті не тільки різко зменшити кількість дрібнотоварних власників загалом середнього класу, основи для діяльності аграрно-промислових об'єднань та спілок, але й загалом структур громадянського суспільства.

Вирішальний й остаточний удар проти громадянського суспільства був завданий наприкінці 30-х та на початку 40-х років після встановлення у Західній Україні радянського тоталітарного режиму. Саме тоді зруйнувалися всі приватновласницькі підприємства та дрібноселянські господарства, культурно-освітні та політичні об'єднання, а їх творців репресували. Від жовтня-грудня 1939 року до червня-липня 1941 року із Західної України було депортовано понад 1,2 мільйона осіб переважно дрібних власників, селянських – українських і польських господарств, майже всіх осадників. Були репресовані та ув'язнені провідні громадсько-політичні і культурно-освітні діячі, депутати польського сейму: Дмитро Левицький, Володимир Цегельський, Степан Біляк, Володимир Старосольський, багаторічний керівник Української соціал-демократичної партії, голова товариства „Просвіта” Іван Брик, 78 адвокатів. Тільки з січня по червень-липень 1941 року з 50 164 засуджених осіб був розстріляний кожний десятий [5, с. 110-157; 8, с. 40-56; 13, с. 35-45, 46-47].

Так знищили понад двохсотлітній набуток багатьох поколінь галицьких українців у формуванні та становленні громадянського суспільства. І ось уже минає чверть століття з часу відновлення державної незалежності України, а громадянське суспільство в Україні загалом і у західному регіоні України зокрема так і донині повнокровно не створене, бо немає основних соціальних осередків, насамперед дрібно-власницького селянського господарства та середнього класу загалом. Адже впродовж століть українське селянство було фундаментом структур громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Центральний державний архів України у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1.

2. Васюта І. Соціально-економічні відносини на Західноукраїнських землях у 20-30-х рр. XX ст. – Львів, 2005. – 256 с.

-
3. Гелей С. Ілля Витанович, науково-педагогічна та громадська діяльність. – Львів: Вид-во ЛКА, 2010. – 682 с.
 4. Гелей С. Українська кооперація у Галичині у період між світовими війнами // Записки Наукового Товариства імені Т.Шевченка. – Том CCLXV. Праці історично-філософської секції. – Львів, 2013. – С. 201-205.
 5. Депортації. Документи і матеріали, спогади у трьох томах. – Т.1 – 1939-1945 / Відп. ред. Сливка Ю. – Львів, 1996. – 749 с.
 6. Історія українського селянства: у 2-х т. – Т. 1. – Київ: „Наукова думка”, 2006. – 630 с.
 7. Качор А. Роля „Просвіти” в економічному розвитку Західної України.. – Вінніпег: Накладом Тов-ва „Просвіти”, 1960. – 31 с.
 8. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. – Упор. Лялька Я. – Львів, 1999.
 9. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська Греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ століття. – Івано-Франківськ: вид-во „Плай”, 2004. – 196 с.
 10. Олесевич Л. Кооперативні міфи і капіталістична дійсність.. – Київ: Вид-во „Наукова думка”, 1974. – 166 с.
 11. Перший український Просвітньо-економічний Конгрес у Львові 1-2 лютого 1909 р. – Львів, 1910. – 421 с.
 12. Rembelinski J. Welka Polska. Mysl narodowa, 1927. – №24. – s. 442; Giertych J. Program polityky kresowej Warszawa, 1932. – s.116-118.
 13. Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія 1941. – 2-ге видання. – Львів-Нью-Йорк, 2003. – 430 с.
 14. Сливка Ю., Панфілова Т. Селянство Західноукраїнських земель міжвоєнного періоду \\ Історія українського селянства. У 2-х т. – Т.2– Київ: Наукова думка, 2006.
 15. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). – Київ, 1985.
 16. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки // Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Відповідальний ред. і упорядник Ю. Сливка. – Вип. 13. – Львів, 2005. – С. 152-156.
 17. Siwicki M. Dzieje konfliktow polsko-ukrainskich. – Т.1. – С.311.
 18. Sprawozdania stenograficzne Sejmu Rzechi Pospolitej Polskiej. S.VII / 46.
 19. Струк З. Організація українського кооперативного руху на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921-1939рр.). – Львів, 2000. – 137 с.
 20. Струк З. Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921-1939 рр.). – Львів, 2000. – 151 с.
 21. Швагуляк М. „Пацифікація”. Польська репресивна акція у Галичині 1930 року і українська суспільність. – Львів, 1993. – 51 с.
 22. Як воно справді було. – Діло, 1931. – 17 березня.